

Damat Ferit Paşa (1853-1923)

Osmanlı Sadrazamı

Asıl adı Mehmet Ferit olup Şura-yı Devlet azasından Seyyid Hasan İzzet Efendi'nin oğludur. İstanbul'da doğdu. Mensup olduğu aile esas itibariyle 'İsluven' ve Karadağ'ın 'Poşasi' (Boşası) köyündendir.

Damat Ferit özel bir eğitim aldıktan sonra Hariciye'ye intisap ederek Paris, Berlin, Petersburg ve Londra elçiliklerinde ikinci kâtiplik görevlerinde bulunmuştur. Sultan Abdülmecid'in kızlarından Mediha Sultan'la evlenerek saraya damat olmuş ve devlet şurası üyeliğine getirilmiş (1886), iki yıl sonra da vezaret rütbesine terfi etmiştir. Büyük bir memuriyete geçmek hevesine kapılarak eşi vasıtasıyla Londra Büyükelçiliğine tayinini Sultan Abdülhamit'ten istemiştir. Fakat Padişahın, "Hemşire orası mektep değildir, pek mühim bir sefaredir. Umur-ı siyasiye'de vukufu ve tecrübesi olanlar tayin olunur." diyerek reddetmesiyle Padişah'a gücenerek bir daha bayramlaşma törenlerinde bulunmamış, eşinin Balta Limanı'ndaki yalısında inzivaya çekilmiştir.

II. Meşrutiyet'in ilanından (1908) sonra Meclis-i Âyan üyeliğine seçilen Damat Ferit Paşa, daha yüksek mevkilere gelebilmek beklentisiyle İttihat ve Terakki Fırkası'na yakınlık göstermiştir. Fakat İttihatçılardan umduklarını bulamayınca onların aleyhine dönmüştür. Şubat 1910'da Meclis-i Âyan'a bir anayasa değişikliği layihası vermiş, İttihatçıların 1909'da yapmış oldukları anayasa değişikliğini eleştirmiştir. Önergesinde, millî hâkimiyet ilkesini çok uluslu Osmanlı ülkesi için zararlı bulduğunu ve yasama meclisine devredilen yetkilerin tekrar padişah, âyan ve mebusan arasında bölüştürülmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu önerge Meclis-i Âyan'da reddedildiyse de (22 Şubat 1910) kendisi bir anda İttihat ve Terakki yönetimine karşı oluşan muhalefetin ümidi haline gelmiştir. İttihat ve Terakki muhaliflerinin 21 Kasım 1911'de kurdukları Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nda Meclis İdare Heyeti Üyeliği'ni üstlenmiş, daha sonra da genel başkanlığa seçilmiştir. (24 Kasım 1911) Ancak daha işin başında kendisinin genel başkan seçilmesine karşı olan Rıza Nur Bey'in muhalefeti ve parti içi anlaşmazlıklar yüzünden istifa etmiştir. (3 Haziran 1912) 1913-1918 yılları arasında bulunduğu Meclis-i Âyan'da İttihat ve Terakki Fırkasına muhalefet etmiştir.

I. Dünya Savaşı sonlarında, ülkeyi savaşa sokan ve kaybeden İttihatçıların iktidarı bırakmak zorunda kalmasıyla birlikte Padişah Vahdettin nezdinde yıldızı parlayan Damat Ferit Paşa, Mondros müzakerelerine baş murahhas olarak gönderilmek istenmiştir. Sadrazam Ahmet İzzet Paşa, Padişah'ın bu isteğini reddetmiştir. İngilizlerle arasının iyi olduğunu, ülkenin ve Padişah'ın geleceğine dair kavi söz aldığını telkin ederek Padişah'a nüfuz eden Damat Ferit Paşa, İzzet Paşa Hükûmetini İttihatçıların devamı olmakla suçlamıştır. Padişah da İzzet Paşa kabinesindeki İttihatçı nazırların istifasını istemiştir. Bu müdahaleye tepki gösteren İzzet Paşa hükûmeti de istifa etmiştir. Hükûmetin istifasından sonra Padişah, Sadaret'e Tevfik Paşa'yı getirmiştir. Yeni hükûmetin ilk günlerinde altmış gemiden oluşan bir İtilaf Donanması İstanbul'a gelmiştir. (13 Kasım 1918) Bu dönemde Damat Ferit Paşa Hürriyet ve İtilaf Fırkası çevreleriyle birlikte, Tevfik Paşa kabinesini İttihatçılara karşı gevşek davranmakla suçlamıştır. Özellikle Hürriyet ve İtilaf Fırkasına yakın basın, içinde bulunulan durumun tek sorumlusu olarak görülen İttihatçıları yargılama işini Damat Ferit Paşa'nın başarabileceğini savunmuştur.

Tevfik Paşa'ya karşı muhalefetin giderek artması üzerine Padişah, Tevfik Paşa'nın istifasını sağlayarak Sadaret'e Damat Ferit Paşa'yı getirmiştir. (4 Mart 1919) Bu göreve getirilmesinde Padişah'ın eniştesi olması ve Padişah'a ihanet etmeyeceği yolunda duyulan güvenin yanı sıra o dönemin aranan özellikleri olan İttihat ve Terakki karşıtı ve İngiliz yanlısı olması büyük rol oynamıştır. Damat Ferit Paşa'nın ilk önemli icraatı Dersaadet Divan-ı Harb-i Örfisi Hakkında

Kanun adıyla çıkarılan bir kararnameyle kurulan Divan-ı Harb-i Örfiler olmuştur. (8 Mart 1919) Divan-ı Harplerde çok sayıda eski İttihatçı yargılanmıştır. 9 Martta İngiliz Yüksek Komiser Vekili Amiral Webb'e, "kendisi ve efendisi Padişah'ın Allah'tan sonra İngiltere'ye umut bağladıklarını" söyleyen Damat Ferit Paşa, 30 Martta Amiral Calthorpe'a Osmanlı Devleti'nin yalnız İngiltere'ye tâbi olmak istediğini belirten bir tasarı sunmuştur. Bunda, Padişah'ın egemenlik hakları saklı kalmak şartıyla Araplara ve muhtariyet, Ermenilere bağımsızlık verileceğini bildirmiş buna karşılık İngiltere'den asayiş sağlamak üzere gerekli gördüğü yerleri işgal etmesini istemiştir. Osmanlı ülkesini tam anlamıyla İngiliz himayesine sokmayı amaçlayan bu tasarı İngilizleri dahi şaşırtmıştır.

İngilizlerin gözüne girmek, aynı zamanda siyasi rakipleri olan İttihatçıları tasfiye etmek amacıyla kurduğu Divan-ı Harb-i Örfi'den Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey'in idam kararının çıkması, başta İstanbul olmak üzere ülke çapında tepkilere yol açmıştır. (10 Nisan 1919) İşgal altında bulunan başkentte dahi bu denli yoğun tepkiler gösterilmesi Damat Ferit Paşa'yı ürkütmüştür. Bunun üzerine İngilizlere, "İttihatçıları Malta'ya gönderemez miyiz?" teklifinde bulunmuştur. İngilizlerin teklifi kabul etmesiyle birlikte Bekirağa Bölüğü'nde tutuklu bulunan İttihatçılar Malta'ya sürgün edilmiştir. (28 Mayıs 1919)

Mustafa Kemal Paşa'nın Dokuzuncu Ordu (daha sonra Üçüncü Ordu) Kitaâtı Müfettişliğine tayini de Damat Ferit Paşa'nın bu ilk Sadaret'i döneminde gerçekleşmiştir. İngilizler, Doğu Karadeniz'deki asayişsizliğin önüne geçilmesiyle ilgili olarak Babiali'ye bir nota vermiş, telaşlanan Damat Ferit Paşa da Mustafa Kemal Paşa'yı bu sorunu halletmek üzere görevlendirmiştir. Mustafa Kemal Paşa bu göreve, geniş yetkiler içeren ve bizzat kendisinin dikte ettiği bir talimatnameyle atanmıştır. (30 Nisan 1919)

İngilizlerin, 14 Mayıs 1919 tarihli bir notayla İtilaf Devletlerine teslim edilmesini istedikleri İzmir'i 15 Mayıs 1919'da Yunanlılara işgal ettirmeleri üzerine Damat Ferit Paşa, 16 Mayıs 1919'da istifa etmek zorunda kalmıştır. Ancak Sadaret yine, "Padişahımızı yalnız bırakmayalım." diyen Damat Ferit Paşa'ya verilmiştir. 19 Mayıs 1919 tarihinde göreve başlayan İkinci Damat Ferit Hükûmeti büyük ölçüde yine Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na dayanmıştır. Bu ikinci Sadaret'i döneminde bütün enerjisini Paris Barış Konferansı'na katılabilmek için harcamıştır. İngiltere ve Fransa arasındaki nüfuz mücadelesinden yararlanmak istemiş, Fransız himayesinin kabul edilebileceğini bildirmiş, onların aracılığıyla Paris Barış Konferansı'na katılmak üzere müracaatta bulunmuştur. Nihayet İtilaf Devletleri 30 Mayıs 1919'da bir Osmanlı Heyeti'nin konferansa katılmasına karar vermiştir. İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri Defrance kararı 1 Haziran 1919'da Damat Ferit Paşa'ya bildirmiştir. Osmanlı Hükûmeti'nin konferansa davet olunduğu 2 Haziran tarihli bir genelgeyle duyurulmuştur.

Damat Ferit, Paris Barış Konferansı'na çağrılmış olmayı büyük bir başarı olarak göstermek istemiştir. 6 Haziran 1919'da Fransa'nın tahsis ettiği bir kruvazörle yola çıkan Damat Ferit Paşa, Fransa'ya varınca kendisini Fransız dostu olarak ilan etmiştir. İngilizleri ve İstanbul'daki İngiliz yanlılarını son derece kızdıran bu demeci yüzünden Hürriyet ve İtilaf Fırkası 25 Haziranda hükûmetle hiçbir ilişkisinin kalmadığını açıklamıştır.

Damat Ferit Paşa, Paris Barış Konferansı'na ilk muhtirasını 17 Haziran 1919 tarihinde vermiştir. Muhtıra, yaşanan tüm kötü olaylardan İttihatçıların sorumlu olduğu esası üzerine kurulmuştur. Ayrıca Wilson Prensiplerine dayanarak Müslümanların ezici çoğunlukta bulunduğu Batı Trakya ile Arabistan'ın Osmanlı toprakları içerisinde kalması gerektiğini iddia etmiştir. Yabancı basında "Türkler Yüksekten Dem Vuruyorlar" başlığıyla haber yapılan bu muhtıradan 6 gün sonra ikinci bir muhtıra sunmuştur. (23 Haziran 1919) Aynı tarihte Mustafa Kemal Paşa da IX. Ordu Müfettişliğinden azledilmiştir. Daha ayrıntılı olduğu görülen bu muhtırada ise Osmanlı Devleti'nin sınırlarının belirlenmesinde Wilson

Prensiplerinin esas alınması istenmiştir. Ancak Muhtırada öne sürülen fikirler Konferans çevrelerinde ve batı basınında hoş karşılanmamıştır. Muhtıra reddedilerek Osmanlı Heyeti'nin Paris'te kalmasına gerek kalmadığı bildirilmiştir. (28 Haziran 1919)

Hayal kırıklığına uğrayarak İstanbul'a dönen Damat Ferit Paşa (15 Temmuz 1919), Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğini yaptığı millî hareketin ve diğer muhaliflerin eleştirilerine maruz kalmıştır. Ferit Paşa da yokluğunda meydana gelen olumsuzlukların sorumluluğundan kurtulmak için istifa etmiş, yayınladığı bildiride Millî bir kongre toplama hazırlıklarının Kanun-ı Esasî'ye aykırı olup yasaklanması gerektiğini duyurmuştur. (20 Temmuz 1919) Damat Ferit Paşa'nın isteği üzerine Dâhiliye Nazırı Erzurum Valiliği'ne Mustafa Kemal'in tutuklanmasını emretmiş, Vali Vekili Kadı Hurşit Efendi "gücünüz yetiyorsa gelin siz tutuklayın" cevabını vermiştir. Bütün bunlara rağmen O'ndan vazgeçmek istemeyen Vahdettin, Damat Ferit'i üçüncü kez hükûmeti kurmakla görevlendirmiştir. Artık Hürriyet ve İtilafçıların da yüz çevirdiği Damat Ferit Paşa'nın bu üçüncü hükûmeti İtilaf Devletlerinin desteğini almış görünse de, giderek ivme kazanan Anadolu hareketi karşısında başarısız olmuştur. Damat Ferit Paşa'ya göre Anadolu hareketini yürütenler günün siyasetini bilmeyen kimselerdi. Müslüman ahaliyi boş yere kırdırmaktan başka bir işe yaramayan kanunsuz faaliyetlerle meşguldüler. Bunun sonucu olarak Anadolu'da karışıklıklar ve fenalıklar (iğtişaat) hüküm sürüyordu. Anadolu hareketi bir İttihatçı hareketiydi. Bunlar halkı kandırıyorlardı. Ancak bir süre sonra Kuvayı Milliye'yi İttihatçılıkla suçlamak da yeterli olmamış, bu defa dinsiz ve Bolşevik oldukları yolunda propagandalar yapılmıştır. Damat Ferit'e göre, "Anadolu hareketi milletin esaslı kısmına dayanmıyordu, adeta bir saman aleviydi. Yakında her şey yoluna girecekti."

Damat Ferit Paşa Hükûmeti Anadolu'daki kongreler sürecini de, "...bu münasebetsizliklere artık kat'iyen ve serian nihayet verilmesi lazımdır." diye nitelemiş ancak Erzurum ve Sivas Kongrelerinin toplanmasının önüne geçememiştir. Sivas Kongresi'ni basmak ve Mustafa Kemal Paşa'yı tutuklamakla görevlendirilen Elazığ Valisi Ali Galip Bey, daha sonra da Ankara Valisi Muhittin Paşa başarısız olmuşlardır. İnisiyatifi eline alan Mustafa Kemal Paşa Hükümet'i gayrimeşru hareket etmek ve Milletle Padişahın arasına girmekle suçlamıştır. 11 Eylül'de Kolordulara yapılan tebligatta 'adaletli bir hükümet' kurulana kadar Hükümetle ilişkinin kesildiği, doğrudan doğruya Padişah'a başvurulması istenmiştir. Kolordulardan ve Umumi Kongre Heyeti'nden Padişah'a çekilen telgrafların Hükümet tarafından engellenmesi üzerine de bütün kumandan ve idarecilere İstanbul'la bağlantının kesilmesi emredilmiştir. Damat Ferit Paşa da iktidarda kalabilmek için İngilizlere başvurmuş, 'Ya bizim bir ordu göndermemize izin verin ya da siz askeri bir kuvvet göndererek stratejik noktaları işgal edin' talebinde bulunmuştur. Mustafa Kemal Paşa da Padişah'a bir telgraf çekerek Millet'in iradesini yansıtacak bir hükümet kurulmasını istemiştir. Bu sıkıntılı süreçte Padişah Vahdettin 20 Eylül 1919 tarihinde bir beyanname yayımlayarak Damat Ferit Paşa'dan yana tavır koymuştur. 22 Eylül'de Heyet-i Temsiliye Padişah'a bir telgraf göndererek O'nun 20 Eylül tarihli beyannamesine cevap vermiştir. 'Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin gerçekleri Padişah'tan gizlediği, milleti yabancı isteklerine feda ettiği, hemen düşürülerek yerine milletin güvenini kazanmış bir hükümetin kurulması istenmiştir'. Bu durum hükûmetin daha fazla dayanamayarak istifasına yol açmıştır. (30 Eylül 1919)

Damat Ferit Paşa'nın istifasından sonra millî harekete destek veren Ali Rıza Paşa Hükümet'i işbaşına gelmiş; fakat eylemleri İtilaf Devletlerinin Osmanlı ülkesindeki çıkarlarını tehdit etmeye başlayınca dış baskılara direnmesi güçleşmiş ve 3 Mart 1920'de istifa etmek zorunda kalmıştır. İtilaf Devletleri Damat Ferit Paşa'nın tekrar Sadaret'e getirilmesini istemişlerdir. Ancak Padişah görevi, Anadolu ile iyi ilişkileri bulunan Salih Paşa'ya vermiştir. (8 Mart 1920) Misâk-ı Millî'nin ilanı ve Maraş olaylarını bahane eden İtilaf Devletleri de 16 Mart 1920'de İstanbul'u resmen işgal etmişlerdir.

Oysa İngiltere'nin İstanbul'u resmen işgal etmesinin gerçek nedeni, dünya çapındaki çıkarlarına zarar verecek ölçüde güçlenen Panislamist eğilimlere ve Bolşevik yayılcılığına gözdağı vermek istemesidir. Kuvayı Milliye'ye karşı olduğunu ilan etmesi istenen Salih Paşa da istifa etmek zorunda kalmış (2 Nisan), Padişah Vahdettin İngiltere'den Osmanlı Devleti'nin geleceği hakkında teminat alındığını belirterek dördüncü kez Damat Ferit'i Sadaret'e getirmiştir. (5 Nisan 1920)

Dördüncü Damat Ferit Paşa Hükûmetinin programı Anadolu Hareketi'ne ve dolayısıyla Kuvayı Milliye'ye karşı planlı bir harekât yürütmek eksenine oturmuştur. Bu programın temel taşlarını oluşturan unsurlar Padişah'ın Anadolu Hareketi'ne karşı 5 Nisan 1920 tarihli Hatt-ı Hümayunu, 10 Nisan 1920 tarihli hükûmet beyannamesi, 11 Nisan 1920 tarihli Şeyhülislam Dürrizade Abdullah'ın fetvası olmuştur. Belge niteliği taşıyan bu metinlerin ortak yönü millî hareketi hedef almasıdır. Dürrizade'nin fetvası da millî hareketi fitne ve fesat, Kuvayı Milliyecileri de asi olarak ilan etmiş ve katledilmelerinin vacip olduğu hükmünü vermiştir. Kuvayı Milliye'ye karşı 18 Nisan 1920 tarihli bir kararnameyle kurulan Kuvayı İnzibatiye de yine bu programın bir parçasıdır. Hükûmetin bu planlı harekâtının önemli bir aşamasını da Meclis-i Mebusan'ın feshedilmesi oluşturmuştur.

Millî Mücadele'yi yürütenler hükûmetin Kuvayı Milliye'ye yönelik bu harekâtına Ankara Müftüsü Mehmet Rifat (Börekçi) Efendi başta olmak üzere 153 müftünün imzaladığı bir fetvayla karşılık vermiştir. Meclis-i Mebusan'ın feshedilmesine karşı da 23 Nisan 1920'de Ankara'da Büyük Millet Meclisi toplanmıştır. Meclis, kendi bünyesinden çıkardığı bir hükûmetle milletin meşrû temsilcisi olduğunu duyurmuştur. İki hükûmetli hâle gelen ülkede Damat Ferit Paşa Hükûmeti, TBMM Hükûmeti'ne karşı çıkan ayaklanmaları organize ve teşvik etmiştir.

"Şark Meselesi'ni" çözmek yolunda hazırladıkları 'Sevr' projesini daha fazla gecikmeksizin yürürlüğe sokmak isteyen İtilaf Devletleri Ferit Paşa Hükûmetine bir nota vermiştir. (20 Nisan 1920) Buna göre, barış şartlarını almak üzere bir Osmanlı Heyeti'nin 10 Mayıs'ta Paris'te hazır bulunması istenmiştir. Ankara Hükûmeti de 30 Nisanda İtilaf Devletlerine bir nota vererek İstanbul ve Padişah işgalden kurtuluncaya kadar devletin tek meşru temsilcisinin Büyük Millet Meclisi olduğunu bildirmiştir. Buna rağmen İstanbul Hükûmeti Tevfik Paşa başkanlığında bir heyeti aynı gün Paris'e göndermiştir.

Bu sıralarda basında Türkiye ile ilgili olarak alınan kararların çok ağır olduğu yönünde haberlere rastlanmıştır. Hürriyet ve İtilaf Fırkası, hafifletici nedenlerin de göz önünde bulundurulmasını isteyen bir mektubu İngiltere, Fransa, İtalya Başbakanları ile *Times*, *Figaro*, ve *Le Temps* gibi gazetelere göndermiştir. (4 Mayıs 1920) Gerçekten de son derece ağır hükümler içeren barış şartlarını 11 Mayıs 1920 tarihinde alan Tefvik Paşa, cevap vermek için bir ay süre istemiştir. Damat Ferit Paşa'ya bir mektup gönderen Tefvik Paşa, barış antlaşması olarak teklif edilen şartların devleti çökerttiğini ve müttefiklerin ortak egemenliği altına koyduğunu, değiştirilmediği takdirde imzalanmasının mümkün olmadığını bildirmiştir. (17 Mayıs 1920) Bu kritik devrede başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere millî mücadele önderleri, Nemrut Mustafa Paşa başkanlığındaki 1 numaralı Divan-ı Harp'te, Kuvayı Milliye unvanıyla çıkarılan fitne ve fesadın tertipleycisi ve teşvikçisi oldukları gerekçesiyle idama mahkûm edilmişlerdir. Padişah da bu idam kararlarını 24 Mayıs 1920'de onaylamıştır.

TBMM, Damat Ferit Paşa'nın millet ve memleket aleyhine olabilecek bir antlaşma imzalamasının önüne geçebilmek amacıyla harekete geçmiştir. Büyük Millet Meclisi'ne verilen bir önerge kabul edilerek İstanbul'un resmen işgal edildiği 16 Mart 1920 tarihinden itibaren İstanbul Hükûmetinin imzaladığı bütün antlaşma ve sözleşmelerin geçersiz sayıldığı ilan edilmiştir. (7 Haziran 1920) Aynı tarihte, İstanbul Hükûmeti'ne verilen barış şartlarına cevap verme süresi 15 gün

uzatılmıştır. Damat Ferit Paşa da 12 Haziranda Osmanlı tezlerini savunmak üzere Paris'e hareket etmiştir. Ankara İstiklal Mahkemesi de 5 Temmuz'da aldığı bir kararla Damat Ferit Paşa'yı vatana ihanet suçundan ölüm cezasına çarptırmıştır.

Ferit Paşa Paris'ten, bir antlaşma imzalamadan eli boş dönmüştür (14 Temmuz). İmzanın gecikmesine tahammülü kalmayan İtilaf Devletleri, antlaşma on gün içinde imzalanmadığı takdirde İstanbul'un Türklerin elinden alınacağı tehdidinde bulunmuşlardır. (16 Temmuz) Damat Ferit de İngiliz Yüksek Komiseri Robeck'e, barış şartlarını ağır bulduklarını ama imzalayacaklarını söylemiştir. Antlaşmayı tek başına imzalama sorumluluğundan kurtulmak için de 22 Temmuz 1920 tarihinde bir Saltanat Şûrası toplanması hususunda Padişahı ikna etmiştir. Saltanat Şûrası'na katılanlar, Topçu Feriki Rıza Paşa hariç olmak üzere antlaşmanın imza edilmesini kabul ettiklerini bildirmişlerdir. Hükûmet içerisindeki bazı nâzırların antlaşmanın imzalanmasına karşı çıkmaları nedeniyle istifa eden Damat Ferit Paşa (31 Temmuz 1920), aynı gün yeniden hükûmeti kurmakla görevlendirilmiştir.

Damat Ferit Paşa'nın beşinci ve son hükûmeti, antlaşmanın imzalanması taraftarı isimlerden oluşmuştur. 4 Ağustosta bir bildiri yayınlayan hükûmet Sevr Antlaşması'nı imza edeceğini açıklamış, 10 Ağustos 1920 tarihinde de imzalamıştır. Ancak bu antlaşmanın uygulanabilmesi için gerekli siyasi güçten yoksun bulunan Damat Ferit Paşa, hızla gözden düşmüştür. İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon 1 Ekim 1920'de, Sevr'in onaylanması için Damat Ferit Hükûmeti üzerinde baskı yapılmasını istemiştir. Aksi halde antlaşmaya onay verecek yeni bir sadrazam arayacakları mesajını vermiştir. İtilaf Devletleri Damat Ferit'ten, antlaşmanın onaylanabilmesi için Ankara'yı ikna etmesini beklemiştir. Bunun imkânsızlığı iyice belli olunca da İngiliz ve Fransız Yüksek Komiserleri 17 Ekim'de Padişah Vahdettin'den Damat Ferit'in istifasını istemişlerdir. Ferit Paşa da aynı gün istifa etmiş, istifa nedeni olarak da Paşa'nın sağlık durumu gösterilmiştir.

Damat Ferit Paşa, istifasının ardından bir müddet İstanbul'da kalmış daha sonra Padişah'a dahi haber vermeden 21 Temmuz 1922'de Avrupa'ya gitmiştir. Millî Mücadele'nin başarıya ulaşmasından sonra 10 Eylül 1922'de döndüğü İstanbul'da kalmayı tehlikeli bularak 21 Eylül 1922 tarihinde ailesiyle birlikte Fransa'ya gitmiş ve Nice şehrine yerleşmiştir. İlginç bir rastlantı eseri, Şükrü Nâilî Paşa kumandasındaki Türk Ordusu'nun İstanbul'u işgalden kurtardığı 6 Ekim 1923 tarihinde Nice'de, muzdarip olduğu mide kanserinden vefat etmiştir.

Damat Ferit Paşa, Avrupalı güçlerin "Şark Meselesi'ne" nihai bir çözüm bulma arayışlarının doruğa ulaştığı bir devrede sadrazam olmuştur. Siyasi tecrübesizliğine rağmen devletin en kritik döneminde beş kez Sadaret'e getirilen Damat Ferit Paşa iyi bir devlet adamında bulunması gereken vasıflara sahip değildir. Şark Meselesi'ni çözmek iddiasındaki emperyalist İngiltere'nin yanında yer alarak 'denize düşen yılanı sarılır' misali 'devasız bir illet olan yenilgiye' çare arayan Damat Ferit Paşa'nın, meseleleri siyasi girişimlerle halletme politikası da umduğu sonucu vermemiştir. Milletlin artık tükendiğini ve dayanacak gücü kalmadığını düşünen Damat Ferit Paşa, Osmanlı Devleti'nin dünyayı karşısına aldığı kanaatindedir. Bu hâlet-i ruhiye içerisinde üstlendiği sorumluluğu yerine getirememiştir. 'Acz' içinde olmak diye de nitelendirilebilecek hâliyle, gaflet ve dalalet içinde olduğu muhakkaktır. Devleti kurtarabileceği düşüncesiyle İngilizlere körü körüne bağlanması, icraatının bilerek veya bilmeyerek ihanet derecesine varmasına neden olmuştur. Sonuna kadar milletin irâdesine karşı yürüttüğü siyaset, siyasi hayatının da sonu olmuştur.

Şerafettin Can ERDEM

KAYNAKÇA

Akşin, Sina; **İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele I**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1983.

Erdem, Şerafettin Can; **Sadrazam Damat Ferit Paşa**, (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2002.

Jaeschke, Gotthard; **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri**, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1991.

İbnülemin Mahmut Kemal İnal, **Son Sadrazamlar**, IV, Dergâh Yayınları, İstanbul 1982.

Pakalın, Mehmet Zeki; **Sicill-i Osmanî Zeyli**, VI, (TTK Kütüphanesi Yazma).

Sonyel, Salahi; **Gizli Belgelerde Mustafa Kemal, Vahdettin ve Kurtuluş Savaşı**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2007.

Bayur, Yusuf Hikmet; **Atatürk Hayatı ve Eseri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1990.

22/07/2024 tarihinde <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/damat-ferit-pasa-1853-1923/?pdf=3703> adresinden erişilmiştir